УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ КНИГОЗНАВСТВА

ФС
4730
І-22

В. ІВАНУШКИН

ПРОБЛЕМА ЧИТАЧІВСТВА ТА ЇЇ ВИВЧЕННЯ

Київ — 1926

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

ФС

Шифр Ч 730 Ї-22 Інв.№ 2719415

Автор Іванушкін В.

Назва Проблема читацтва та її вивчення: (Форми орг. та методи роботи каб. вивчення...

Місце, рік видання К., 1926.

Кіл-ть стор. 31, [1]с.

-\\- окр. листів

-\\- ілюстрацій

-\\- карт

-\\- схем

Том ____ частина ____ вип. ____

Конволют ____

Примітка:

8. 11. 01.

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ КНИГОЗНАВСТВА

В. ІВАНУШКИН

Керівничий над працею Кабінету вивчення книжки та читача

ПРОБЛЕМА ЧИТАЧІВСТВА ТА ЇЇ ВИВЧЕННЯ

(Форми організації та методи роботи Кабінету вивчення книжки та читача при У. Н.-Д. І. К.)

НАЦІОНАЛЬНА ПАРЛАМЕНТСЬКА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

Київ — 1926

[028(072)(47.711)]

Друкарня Київської Філії Книгоспілки,
вул. Свердлова, 8. Зам. 453.—Тираж 1.000.
Київ. Окрліт. № 16755

Відданому робітникові на полі книгознавства та культури працюючих Миколі Олександровичу

РУБАКІНУ

з нагоди 40-річного ювілею його культурної діяльности цю книжку присвячує

автор.

I.

Вивчення проблеми читачівства є, безперечно, одним з найбільш актуальних питань книгознавства. Воно є також і найбільш складним що до форми організації та методів свого здійснення. На перешкоді цьому в першу чергу відсутність твердо встановлених принципових засад, що на них можна було-б збудувати методи практичної роботи. Навіть, ідеологічна платформа, що на ній повинна бути збудована робота, є різноманітною серед дослідувачів, що працюють в цій галузі, не кажучи вже про те, що ця проблема майже не має марксівського освітлення.

Не можна сказати, що в цій ділянці книгознавства не має спроб збудувати системи науки про книжку й читача в їх суцільності, в процесі використання книжки. Як приклад, слід згадати про досить логічну, й досить обгрунтовану науково в практичній частині, теорію „бібліологічної психології“ відомого книгознавця М. Рубакіна. Він керує працею секції бібліологічної психології при Брюсельському Міжнародньому Бібліографічному Інституті, що досить інтенсивно працює над розробленням цієї нової теорії. Ця теорія в СРСР відома лише в загальних рисах, а тому, на нашу думку, вона зустрічає випадково абсолютно-вороже до себе відношення з боку робітників радянських книгозбірень.

Автор цієї книжки рішуче проти принципового обгрунтування цієї теорії, вважаючи його суто - ідеалістичним, а через те й помилковим. В цій книжці не місце докладно аналізувати хиби і неправдивість її принципового обгрун-

тування. З цією метою можна відіслати читача до книжки П. Гурова „Психология и библиотечная работа“[1], що дає хоча й побіжний, але досить докладний критичний розгляд теорії „бібліологічної психології“ з марксівського погляду.

Ми вважаємо за потрібне взяти з цієї теорії її позитивні, головним чином, методичні сторони, що грунтовно, з великою відданістю роботі розроблені автором цієї теорії та його співробітниками. Найбільш цінним в цій теорії є спроба систематизувати досвід вивчення книжки та читача за попередній час. З цього багатого матеріялу, що систематизовано досі лише за допомогою теорії „бібліологічної психології“, треба в першу чергу скористатися, бо він там найбільш повно зібраний. Крім того ціла низка практичних вказівок, що розкидано в роботах секції „бібліологічної психології“ та в роботах М. Рубакіна, позбавить робітника в галузі вивчення книжки та читача необхідности шукати вже вбитих шляхів.

Головні принципові засади вивчення книжки й читача, коли їх протиставити теорії „бібліологічної психології“, накреслено нижче в дуже схематизованій формі. Головне, що треба одкинути в теорії „бібліологічної психології“, це її відокремлений, індивідуалістичний, подекуди, навіть, соліпсистичний зміст. Обмеження впливу книжки, як соціяльного явища, лише ролею побудника психічних відгуків, властивих лише цій, одній, людині, є запереченням головного положення марксівської соціології (і психології також), що людина є „суспільною твариною“ (Аристотель).

На людей впливають не самі тільки природні умови, що определюють собою конституцію та нервову діяльність організму тварини, але й виробничі стосунки, що з розвитком культури набувають більшого впливу на людину, ніж оточення природнє. Вплив виробничих відносин обу-

1. Вид. „Тимирязевского Научно-Исследовательского Института. Изд-во „Северный Печатник“, Вологда, 1925, 35 стор. ц. 12 коп.

мовлює й психику людей, утворюючи між ними трудовий та ідеологічний звязок. Цей звязок стає за основу вироблення ідеології людини, надаючи спільне особам, що об'єднані спільним місцем в суспільному розподілі праці. Через те можна говорити про окрему ідеологію та психику цілої соціяльної групи, але не індивіда.

Тому в основу вивчання книжки й читача повинен бути покладений принцип обумовленості індивідуальної психіки з боку соціяльного оточення, з боку класової, (групової) ідеології. Через це теорія „бібліологічної психології" повинна позбавитися характеру самостійної номографічної науки, як на це вона претендує, але бути прикладною частиною марксівської психології, — науки, що вивчає вплив суспільного оточення (як головного джерела людських реакцій) на вищу нервову діяльність, інтелект окремої людини. Після внесення такого принципового корективу вона втрачає свій ідеалістичний зміст і стає, так би мовити, „бібліологічною педагогікою", тоб-то наукою про вплив книжки, як суспільного явища, на читача, нерозривну органичну частину суспільства, підпорядкованого законам формування суспільної (на цьому ступні розвитку продукційних сил, класової) ідеології.

На нашу думку, буде помилковим згодитися з пропозицією де-яких товаришів вивчати лише цілі групи читачів, не вивчаючи індивідуального читача. Це є безперечно, паліятивом, який хоча й висунутий життям, але не може замінити потреби в науковому дослідженні проблеми читачівства, що вимагає досліджувати елементи читачівства, до яких стосуються й індивідуальні психичні особливості окремої людини. Правильним в цьому твердженні є зазначення пріоритету соціяльних (класових, групових) причин у формуванні ідеології окремої людини над впливом природнього оточення, природніх умов.

Але, через розрив між досягненням людської культури та культурним рівнем величезної більшости людства,

останні причини відограють не малу ролю. У психіці пролетаря, селянина, реакції нижчого порядку, тоб-то ті, що мають джерелом свого походження природні умови, займають досить поважне місце. Досить згадати про ролю інстинкту, примітивних уявлень, суто формальну логічну будову думки цих соціяльних груп, щоб визначити важливість дослідження також і цих елементів людської психіки, що вимагає з суто методичного погляду, введення в методику „бібліологічної педагогіки" вивчення індивідуума, як об'єкта впливу книжки.

Ми обмежуємося цими уривчастими увагами що до принципових засад роботи в справі вивчення книжки й читача, бо не ставили своїм завданням (і не почуваємо себе в силах) дати систематизовану теорію „бібліологічної педагогіки". Вважаємо, що це питання вимагає глибокого наукового дослідження на грунті збирання й оброблення індуктивного матеріялу. Тому й робота кабінету вивчення книжки й читача при Українському Науковому Інституті Книгознавства повинна на досить довгий час бути зосереджена на збиранні, систематизації та обробленні матеріялу безпосереднього вивчення книжки й читача. Індуктивні висновки, що будуть покладені в основу встановлення дедуктивних принципів роботи з книжкою можна буде зробити лише на підставі цієї роботи, після довгого підготовчого періоду її. Виходячи з таких міркувань, ми нижче даємо лише нарис організаційних форм, що їх повинна набути робота кабінету, та накреслення методичних положень, що на їх підставі повинна розгорнутися робота кабінету у накресленому вище напрямкові.

II.

Об'єктом дослідження в роботі кабінету є цілий комплекс „книжка—читач", як певна комбінація соціяльних явищ. Ми називаємо це комплексом тому, що поставлене кабінетом завдання може бути виконане лише при умов

дослідження книжки й читача в їх взаємному звязку, беручи на увагу, що кожна частина цього комплексу (книжка й читач) має своє значіння тільки в цілому, в суцільності. Як не можна казати про існування читача без книжки, так не можна уявити собі соціяльної ролі книжки без читача, як об'єкту впливу книжки. Це абеткове твердження має глибокий принциповий зміст, заперечуючи можливість розриву цих двох елементів проблеми, що ми її дослідження ставимо своїм завданням.

Реальні наукові й практичні наслідки може дати лише вивчення обох цих елементів проблеми книжкового впливу на читача, чому відокремлена аналіза цих елементів, частин цілого комплексу „книжка—читач" може бути лише допомічним методом, але не метою дослідження. В роботі кабінету окреме вивчення кожного з елементів комплексу „книжка—читач" займатиме досить поважне місце, але воно буде відограватн ролю допомічного методу, методу кристалізування індуктивного матеріялу та типізації його за спільними характеристичними ознаками. Висновки робитимуться на підставі аналізи індуктивних матеріялів дослідження обох частин комплексу й не инакше. В дальшому викладі цей принцип буде освітлено докладніше.

Продуктом роботи кабінету буде методологічне та методичне обгрунтування використання книжки, як об'єкту масового та індивідуального споживання. та вивчення педагогічного впливу освітньої роботи на читача, бо головним знаряддям освітньої роботи є книжка, в широкому розумінні цього слова. Взагалі, під терміном „книжка" розуміється раціональна друкарська продукція, виключаючи звідси рекламу[1], як продукт більше економіки, аніж педагогіки, хоча й збудований на однакових психологічних засадах. Таким чином, в роботі кабінету індуктивне вив-

1 Цілком природним є виключення з розуміння книжки того, що друкується з суто-технічною метою (бланки то-що).

чення теоретичних питань має стати за вихідний пункт для рецептурної, практичної допомоги в справі народньої освіти.

Завданням кабінету є наукова допомога робітникові книжки:—бібліотекареві, бібліографові, видавцеві, письменникові, авторові, й, нарешті, самому споживачеві—читачеві книжки в їх роботі по виготовленню, виробництву та використанню книжки. Але, було-б шкідливим підпорядкувати одразу всю роботу кабінету суто утилітарним, тимчасовим завданням, а через це губити наукову перспективу. Практичний ухил до роботи кабінету мусить збільшуватися просто-пропорційно розробленню теоретичних питань та методів вивчення книжки й читача. Тому досить довгий час робота кабінету матиме суто-лабораторний характер, повинна бути скерована на збирання та оброблення матеріялу дотеперешнього походження й біжучої практики книгозбірень за для вироблення методологічних та методичних положень своєї праці. Тим більше це потрібно, що, як це було зазначено вище, ми ще не маємо виробленої теорії в цій справі й повинні обережно шукати правильних і доцільних, економних шляхів провадження роботи в справі вивчення книжки й читача.

Робота кабінету, не дивлячись на її лабораторний характер, не повинна відокремлюватися від реального соціяльного оточення. Загальним покажчиком звязку з цим оточенням може стати методична, й подекуди, методологічна, діференціяція роботи кабінету за поділом на дві найголовніші групи соціяльних явищ: місто та село. Своєрідність цих двох соціяльних комплексів, різна пропорція в психіці населення міста й села впливу природніх та соціяльних причин вимагає деталізації поділу форм і методів роботи в справі вивчення книжки й читача. Відсталість читача на селі, актуальна проблема підвищення його культурного рівня вимагає більш прискореного темпу розробки питань, що торкаються популярної літератури для

села та дослідження сільського читача. Це зобов'язує кабінет, не порушуючи загального напрямку своєї роботи, мати перед собою й певні практичні цілеві установки, що повинні знайти практичне освітлення в роботі кабінету. Ці утилітарні завдання не повинні спрощувати й вульгарізувати наукової роботи кабінету, спричиняючись лише до більш швидкого здійснення окремих досягнень в його роботі, що дозволятимуть перенесення їх в площу практичного використання.

Зміст роботи кабінету в світлі накреслених вище завдань складатиметься з трьох частин:

а) дослідження літературного матеріялу та критична аналіза його;

в) опрацьовання матеріялів бібліотечної, видавничої, педагогічної й книготорговельної практики;

с) організації спеціяльного дослідження як загальних питань, так і вузьких галузів й окремих питань в справі вивчення книжки й читача.

Що-ж до обсягу своєї діяльности, то кабінет повинен обмежуватися дослідженням властивостів частин цілого комплексу „книжка—читач" лише в їх сполученні. Як книжка, так і читач мають свої специфічні ознаки (властивості), що не входять в склад комплексу „книжка—читач", незалежні від безпосереднього звязку частин цього комплексу між собою. Питання про обсяг роботи кабінету є, одночасно, й питанням про місце роботи кабінету в в загальній системі книгознавчої роботи. Прикладом, вивчення техники книжки та ілюстрації кабінет повинен провадити лише в тій частині, яка стосується безпосередньо до використання книжки читачем, абстрагуючись від суто-технічних та естетичних мотивів в цій справі. Так саме, при вивченні читача кабінет повинен абстрагуватися від конкретних історичних та життьових подій в житті читача, або зважати на них, як на тимчасові джерела реакцій у читача, що лише рикошетом відбиватимуться на його чи-

тачівському обличчі. Не увіходить також в обсяг роботи кабінету й вивчення прикладного бібліотекознавства (каталогізація, класифікація, розстановка і т. д.), де досить обмежитися використанням його принципів і практики, як допомічних матеріялів при дослідженні книжки та читача. Звичайно, коли в систему роботи з книжкою ввійде обов'язковим елементом допущення читача до книжкових полиць, доведеться доповнити його дослідження вивченням впливу безпосереднього ознайомлення з книжками, як чинникy ускладнення методичної аналізи читача. Визначити детально обсяг роботи кабінету досить важко зараз, але принципові межі в загальному накреслені вище.

Робота кабінету не може бути продуктивною й ефективною, коли вона буде позбавлена громадського характеру. Найближчим завданням кабінету слід вважати об'єднання навколо його роботи громадської думки та організації навколо не всіх наукових і практичних діячів в справі роботи з книжкою. За це каже також і необхідність надати роботі кабінету широкий, масовий характер, аби зробити впливовим в його роботі закон великих чисел, що можливо знов таки, лише при винесенні роботи кабінету на міцний громадський грунт.

Цілком природнім є, що вихідним положенням робот кабінету повинно бути додержання положень марксівської науки, але при тому слід визнати цілковиту волю співробітників кабінету в шуканні методичних принципів рішення покладених на кабінет завдань. Це забезпечить продуктивність та наукову поглибленість їх роботи поруч з перевіркою різних шляхів в роботі кабінету, що в такій новій справі є безперечно потрібним.

III.

Виконання накреслених вище й покладених на кабінет завдань вимагає великої організації, що виконувала-б цю

роботу. Громадський характер її зобов'язує притягати до неї широкі кола робітників в цій галузі. Й, нарешті, для внутрішньої роботи потрібні кваліфіковані робітники, що відповідали-б завданням кабінету. Тому, на нашу думку, апарат кабінету (в широкому розумінні цього слова) повинен складатися з трьох частин, а саме:

а) співробітників самого кабінету,

в) співробітників-кореспондентів міста й села з товаришів, що виявлять бажання й матимуть змогу стати кореспондентами кабінету,

с) спеціяльних дослідних пунктів на підприємствах і по селах,

Зразковий штат самого кабінету повинен складатися, приблизно, з таких осіб:

а) завідуючого кабінетом, що на його обов'язку є загальне керівництво працею кабінету;

в) наукового співробітника (або співробітників), що розробляє та систематизує науковий матеріял кабінету;

с) консультанта-кореспондента, що має своїм завданням звязок з бібліотеками та дослідними пунктами й ведення консультаційного листування з особами та організаціями, що звертатимуться до кабінету.

Цей мінімальний штат може бути в майбутньому з поширенням роботи збільшитися, але його досить, аби почати та розгорнути роботу.

Кабінет повинен запрошувати до роботи співробітників бібліотек, видавництв та поодиноких осіб, що виявлять бажання працювати в сфері обсягу завдань кабінету. Такі робітники поділятимуться, що до своєї ролі в роботі кабінету на три групи:

а) наукових співробітників, з товаришів, що мають досвід у справі вивчення книжки та читача в цілому, або можуть працювати над розробленням якогось окремого питання цієї проблеми,

в) кореспондентів м. Київа, що подаватимуть сировий

матеріял та прийматимуть участь в роботі кабінету як співучасники в його лабораторній праці,

с) кореспондентів з місць, що подаватимуть матеріяли з місцевої практики та виконуватимуть окремі доручення кабінету.

Таке робоче оточення кабінету дозволить йому надати справжній масовий характер своїй роботі і втягнути в наукову роботу в справі вивчення книжки й читача широкі кола практичних робітників з поля виробництва та використання книжки.

Досить велике місце в роботі кабінету повинні зайняти дослідні пункти, що їх закладатиметься на підприємствах (для вивчення робітничого читача) та по селах (для вивчення селянського читача). Такі дослідні пункти є безпосереднім апаратом кабінету в глибині споживачів книжки, що зможуть виконувати окремі доручення кабінету або збирати матеріяли індуктивного характеру. По типу своєму ці дослідні пункти поділятимуться на:

а) стаціонарні, що обслуговуватимуть певну групу читачів на певній території протягом необмеженого часу, та

в) пересувні, що досліджуватимуть авдиторію шляхом об'їздів (сесій) протягом певного часу.

Через ці дослідні пункти з розвитком роботи кабінету й будуть використовуватися практичні досягнення роботи кабінету. Зокрема, на цих дослідних пунктах можливо організувати попереднє читання рукописів популярної літератури для робітників та селян.

В роботі кабінету треба досягти максимальної чіткости й економії сил та засобів. Прикладом, повинна бути нормалізована консультаційна робота та систематизована робота по збиранню матеріялів. В процесі попередньої роботи по організації кабінету це питання слід розробити докладно, аби невпорядкованість механізму не перешкоджала дальшій роботі кабінету.

IV.

Вище зазначено, що кабінет, в силу методичних міркувань, може, з допомічною метою, досліджувати й окремі частини комплексу „книжка—читач". В цьому розділі ми розглянемо можливі методи дослідження книжки, як підготовчої роботи в справі дослідження цілого комплексу. В дальшому розділі ми розглядаємо можливі методи дослідження другої частини комплексу—читача.

Книжка, як частина цілого комплексу, в процесі дослідження виявлятиме такі ознаки:

a) зовнішній вигляд (оздоблення, шрифт, формат, палітурка то-що,

b) зміст,

c) форму викладу (мова, стиль),

d) ілюстрації,

e) додаткові ознаки (спеціяльне призначення книжки, особливості видання то-що).

В процесі дослідження книжки необхідно абстрагуватися від технічних та естетичних моментів, слід розглядати її з погляду доцільної ув'язки всіх цих ознак у відповідній, що до авдиторії та мети, комбінації їх. Беручи кожну книжку, як цілий комплекс властивих їй ознак, аналізувати її можна лише зважаючи на її цілеву установку, на певну категорію читачів, користуючися в справі встановлення світогляду та науковости матеріялами марксівської критики.

Питання зовнішнього вигляду книжки є питання про дослідження початкового психологічного впливу книжки на читача. Умовність людської психіки, прискорююче або гальмуюче значіння сімпатій та антипатій, складає в багатьох випадках причину позитивного або негативного ставлення до книжки в наслідку першої-ж реакції людини на книжку, як причину цієї реакції. В розумінню зовнішнього вигляду входять такі поняття, як „оздоблення та

обгортка," що є безпосереднім знаряддям першого впливу на читача. Дослідження механізму цього впливу, результативности його, стане за наукову базу в практичній роботі по виробництву книжки. Черговими проблемами в цій справі є здійснення педагогічного впливу через оздоблення книжки та ув'язка оздоблення книжки з її змістом та иншими другорядними ознаками її.

Негативним в сучасній книжці є її патологічний вплив на читача, що заперечує поширення її. Шрифт та папір є найважливішими, поруч з хемічним складом та коліром друкарських фарб, патологічними чинниками у книжці. Тому в роботі кабінету дослідження книжки повинна бути одним з завдань проблема гігієничности книжки. Ця галузь роботи кабінету вимагає активної участи в роботі його фахівців—лікарів, окулістів та терапевтів. В цілому зовнішній вигляд книжки під час дослідження її розглядається лише в його взаємодії з читачем, як споживачем книжки. Тому питання про палітурки може знайти свій відбиток в роботі кабінету лише з погляду порівняння коефіцієнту впливу книжок в палітурці й без палітурки на читача.

Найголовнішою ознакою книжки є її зміст. Ця ознака книжки є центральною в проблемі впливу книжки на читача. При дослідженні змісту слід особливо зауважити такі моменти:

а) Світогляд, що ним просякнута та чи инша книжка. До речі треба зазначити, що термін „світогляд" на нашу думку є ідентичним з терміном „ідеологія," бо остання має вміщувати в собі розуміння природи й виробничих відносин, як оточення, та суспільних явищ, як ідеологічної надбудови над ним.

b) Науковість в розумінні компетенції автора в тій галузі, що він з неї пише, та обгрунтованість тверджень перевіреними науково доказами. Гіпотетичність тверджень в популярній літературі (а про неї головним чином йде

розмова) небажана. Для творів красного письменства натомісць ознакою книжки стає художність твору.

с) Читачівська орієнтація, тоб-то визначення певного кола читачів, що для них призначено цю книжку.

Дослідження змісту твору повинно мати яскраве виявлення соціологічної аналізи, але не заперечуючи вимогам формальної критики. В наслідок аналізи змісту книжки складається її характеристика, що до неї додається характеристика инших, другорядних її ознак. Покладення в основу характеристики книжки наслідків аналізи її змісту стверджується абсолютним значінням змісту книжки в процесі її впливу на читача. В протилежність М. Рубакіну ми вважаємо наявним і досить важливим чинником впливу книжки на читача її зміст. Цей зміст є конкретним виявленням ідеології й поглядів автора книжки, що активно, а не пасивно, як це виходить за М. Рубакіним, впливає на психіку читача, викликаючи певні реакції його психіки, що між ними й змістом книжки можливо встановити цілковиту залежність. І тоді, коли М. Рубакін радить робити при дослідженні книжки поправку на читача, ми вважаємо потрібним радити протилежне, а саме: робити поправку в психіці читача через реакції при читанні книжки на зміст книжки. Але, звичайно, книжка не може цілковито відбити всього свого змісту в психіці читача й через те буде правильніше робити цю поправку на коефіцієнт засвоєння змісту книжки читачем.

Проблема змісту книжки тісно звязана з питанням форми викладу, що має надзвичайне значіння в механізмі засвоєння змісту книжки. Питання про популярність книжки є одночасно й питанням про пристосованість книжки до певної авдиторії. Форму викладу, або мову та стиль книжки, можливо вивчати лише в тісному звязку з вивченням лексичного запасу читача, що повинне стати вихідним положенням в справі пристосування книжки до читача по формі. Звичайно, що питання про форму викладу

не обмежується вивченням мови та стилю. Введення логічно-ілюстративного матеріялу, як стимулюючий або гальмуючий чинник засвоєння, повинне бути досліджене в процесі роботи кабінету.

В сучасній книжковій практиці надзвичайно складним мистецтвом є ілюстрування книжки. Але в цьому разі досліджувача може цікавити лише синтез ілюстрації та змісту й форма ілюстрації, як чинника психологічного впливу на читача. Дослідження техники ілюстрування книжки, поза її звязком з психікою читача, не увіходить в межі обсягу діяльности кабінету.

У дослідженні книжки в його сучасній постановці помічається підпорядкування соціяльно-утилітарної ролі книжки вимогам до неї естетичного характеру. Безперечно, книжка повинна задовольняти також і естетичним вимогам, але це не повинно бути головною тезою при оцінці книжки. Головне значіння книжки полягає в її соціяльній ролі, що в першу чергу виявляє зміст. Відповідно до цього й повинно бути змінено розуміння терміну „мистецтво книжки", позбавлюючи його пріоритету естетики та надаючи йому значіння проблеми синтезу форми й змісту та підпорядковуючи його вимогам „бібліологічної педагогіки," тоб-то потребам масового чи індивідуального її вжитку.

Практичними наслідками роботи кабінету в справі безпосереднього вивчення книжки, після відповідного корегування їх, за допомогою наслідків аналізи, як другої частини комплексу — читача, так і наслідків дослідження комплексу в цілому, можуть бути:

a) внесення коректив у письменницьку та видавничу роботу, що до удосконалення форми та змісту книжок;

b) стимулювання поглиблення праці графічних майстрів у шуканні синтезу форми та змісту творів;

c) праця над встановленням стандарту книжки, як продукту масового споживання.

В справі стандартизації книжки кабінетові переважно доведеться систематизувати та пристосувати до українських умов досвід закордонних видавництв, що в цій справі мають чималі досягнення.

Слід знову підкреслити, що в наслідку відокремленої аналізи книжки не можна робити остаточних висновків, але обов'язково корегувати їх висновками з аналізи всього комплексу „книжка—читач" в цілому.

V.

Другою частиною комплексу є читач. Під читачем слід розуміти соціологічну постать, що встає в певний конфлікт із змістом та формою книжки. Цей конфлікт є складовою частиною діялектичного процесу читання та засвоєння книжки. В цілому цей процес розпадається на три частини, три послідовних явища: 1) сума соціяльно-психічних ознак, що становлять собою соціяльно-психічну фізіономію читача, яка створюється впливом природніх та, головним чином, соціяльних чинників у минулому; 2) мент читання книжки, тоб-то мент конфлікту, зустрічі нових чи ворожих думок автора зі статикою психіки читача та 3) погодження або заперечення цих думок у психіці читача та приєднання цих думок до попереднього ідеологічного напластування. Така схема діялектичного по своїй природі й змісту процесу читання та засвоєння книжки передбачає ролю обох елементів комплексу „книжка—читач," вважаючи наслідком цього процесу результанту конфлікту між психікою читача та змістом і формою книжки. Ми підкреслюємо, що в наслідок процесу читання утворюється результанта конфлікту між психікою читача та змістом й формою книжки, але не сума взаємного впливу обох елементів комплексу, тому що засвоєння книжки читачем не є звичайним додатком до попередньої суми ідеологічних уявлень читача нової величини, але приєднанням лише

тих думок, що з'єднуються органічно, хоча-б і шляхом конфлікту, з попереднім ідеольогічним напластуванням.

В цьому діялектичному процесі психіка читача не є пасивним приймачем чужих думок, висловлених у книжці, але критичним, навіть при малому інтелектуальному розвиткові читача, апаратом, що корегує авторські думки впливом попередніх реакцій та їх відбитку в психіці читача. Тому вивчення читача є вивчення генези, структури та діяльности цього критичного апарату.

Читач не є однородним та інертним, а тому вивчення його є особливо складним завданням. Його психіка, тоб-то об'єкт дослідження кабінету, є надзвичайно дінамічним, рухомим явищем, що весь час змінюється зі зміною останньої й рішучої інстанції всієї людської ідеології — стану розвитку виробничих сил суспільства. Тому вивчення читача є дослідження закономірности змін у його психіці та залежности їх від суспільної ідеології. З марксівської психології ми знаємо, що вплив стану виробничих сил суспільства на психіку окремої людини не є безпосереднім, але проходить досить довгий, і головне, не прямий шлях через суспільну ідеологію, через відбиток її в класових, групових, національних інтересах та патологічних явищах.

Цілком природнім є, що кабінетові не доведеться досліджувати всього цього шляху впливу стану виробничих сил суспільства на психіку індивідуальної людини, окремого читача. Це робить марксівська соціологія та психологія, й „бібліологічній педагогіці," як дисципліні прикладній, доведеться користуватися досягненням та висновками цих наук. Особливе значіння матиме для „бібліологічної педагогіки" марксівська психологія, зокрема розроблена нею та кращими природниками наука про реакції людини. Саме вивчення читача в методологічній своїй частині повинне бути побудоване на здобутках цієї науки та відбивати собою вплив сучасности.

Вивчення читача не повинне закінчуватися встановлен-

ням константи психіки читача, як це робить М. Рубакін, кажучи про пристосування всієї роботи з книжкою до цієї константи. На нашу думку, вивчення читача повинне стати вихідним полем за-для виховання й перевиховання читача в напрямкові матеріялістичного світогляду та марксівського розуміння суспільних явищ. Тоб-то, ми заперечуємо пасивний що до змісту характер бібліотечної роботи, що цей принцип є в основі логічних будов „бібліологічної психології," й висуваємо принцип активізації змісту бібліотечної роботи[1].

Вище сказано, що читач не уявляє з себе однорідної маси, тоб-то соціяльна формула читача предбачає його диференціяцію. Цю диференціяцію ми можемо аналізувати за допомогою одночасної аналізи статичних та динамічних ознак читача. Ми вводимо термінологію статичних та динамічних ознак лише умовно, поділяючи їх що до темпу зміни їх структури та змісту, бо зміні підлягають всі без винятку ознаки читача. Різниця є лише в тому, що ті ознаки читача, які ми називаємо динамічними, змінюються незрівняно швидче, ані-ж ознаки, що мають назву статичних.

Коли накреслити формулу процесу читання та засвоєння книжки, користуючись математичним виображенням, ми матимемо такий вигляд її:

$$\frac{c}{a+b} = d$$

де a) статичні ознаки;

b) динамічні ознаки;

c) властивості книжки, як об'єкту споживання;

d) коефіцієнт засвоєння книжки читачем і вплив книжки на читача.

---

1 Було-б неправильним заперечувати активну ролю діяльности самого М. Рубакіна, але в його теорії „бібліологічної психології" ми маємо приклад розриву теорії й практики, в наслідок неправдивих принципових посилок.

З цієї формули виходить, що між числівником і знаменником є безпосередній звязок, що в процесі засвоєння книжки вони обидва відограють активну ролю. Розмір коефіцієнту засвоєння знаходиться у безпосередній залежності від властивостів (ознак) читача, головним чином, динамічних та властивостів книжки.

До статичних ознак слід зарахувати фізіологічні та психологічні риси читача, що темп їх змін є надзвичайно повільним при відсутності фізіологічних та нервових травм і хвороб. Джерелом цих ознак є, переважно, природні чинники, чому ці риси можна назвати конституціональним обличчям читача. Конкретно, цими ознаками є:

a) стан здоровля читача та його конституція;

b) темперамент і вдача;

c) природні здібності та спадковість;

d) система виховання в дитинстві.

Ці статичні ознаки читача утворюють його загальне обличчя, що на ньому напластовуються його динамічні ознаки.

Коли статичні ознаки читача є, переважно, наслідком впливу природніх факторів, то його динамічні ознаки є виключно продуктом впливу соціяльного оточення читача. Осібне місце серед динамічних ознак читача займатимуть тимчасові порушення фізіологічної та психічної його норми.

Найголовнішими групами динамічних ознак є:

a) класова приналежність;

b) інтелектуальний розвиток;

c) фах і праця, що її виконує читач (місце читача в суспільному виробництві);

d) досвід читання й уміння орієнтуватися в книжці;

e) лексичний запас читача та розуміння ним нюансів людської мови;

f) вплив суспільної ідеології та процес вироблення й формування світогляду;

h) випадкові (в особистому розумінні) явища, що впливають на інтелект читача.

Ця класифікація безперечно умовна, тому що в ній немає додержання локалізації думки на одному вихідному положенні, що з нього логічно виходила-б система класифікації. Але за для практичних потреб роботи кабінету ця класифікація, на нашу думку, може придатися.

Під класовою приналежностю, слід розуміти соціяльне положення читача на колі певної класи, що займає відокремлене місце в суспільному виробництві. Класова приналежність, на грунті визначення об'єктивної ролі відповідної класи, дає спроміжність з'ясувати залежність індивідуальної ідеології від класової, від класових інтересів. Темп зміни цієї динамічної ознаки є значно повільнішим, аніж темп зміни инших динамічних ознак, чому ця ознака що до темпу зміни може бути переходовою від статичних до динамічних ознак.

Ми в своїй класифікації ставимо „інтелектуальний розвиток," але не „освіта," тому що перше поняття значно ширше й гнучкіше за друге. Відокремлюючи від інтелектуального розвитку досвід читання та вміння орієнтуватися в книжці, ми маємо на меті визначити неідентичність цих понять, бо для засвоєння книжки не досить лише знати її зміст, але й треба викривати його у відповідній формі та відповідному контексті, слідкуючи за ним в логічній будові автора та пристосовуючи його до власних логічних побудов та гносеологічної послідовности.

Про значіння вивчення лексичного запасу читача нам довелося згадувати вище, коли йшла розмова про мову та стиль. Підкреслюючи ролю дослідження розуміння читачем нюансів людської мови, ми маємо на меті звернути увагу дослідника на дослідження впливу різних ускладнень друкованої мови (правописних ознак, умовних та зрозумілих у переносному розумінні слів і речень, чужомов-

них слів, іронії стилістичної, звукової та ілюстративної, графічних відбитків емоціонального почуття й т. ин.).

При дослідженні фаху й праці читача досить велике значіння матиме вивчення впливу професійного оточення, звичок, та термінології на психіку, процес читання і засвоєння та лексичний запас читача.

Дослідження читача уявляє з себе завдання вивчати процес розвитку та переродження динамічних його ознак на грунті констатування його статичних ознак. Під час дослідження слід обов'язково пам'ятати про тісний органічний звязок та переплутування між собою динамічних та статичних ознак, чому необхідно уникати спеціяльно відокремленої аналізи якої-сь частки ознак, практикуючи це лише як допомічний метод поглиблення загальної аналізи та індуктивної її перевірки.

Дослідження читача повинно переводитися по-за його увагою. Необхідно мати психіку читача під час дослідження в нормальному, але не напруженому стані. Напруження психіки є виключним явищем в житті читача, дуже рідко спостерігається в процесі читання та засвоєння книжки, а тому й не може бути характерним для читача. Дослідження мусить переводитися в звичній, знайомій читачеві обстановці, переважно в школі, читальні, бібліотеці, й по можливости в хатніх умовах.

Лабораторне дослідження з попередженням читача про зміст та мету його може практикуватися й, можливо навіть, відогравати значну ролю в майбутній роботі кабінету, але повинне мати лише допомічне значіння, бо відбуватиметься в штучних, напружених для психіки читача, умовах.

Індивідуалізація дослідження й аналізи його наслідків є обов'язковою умовою дійсно наукового вивчення читача. Але ця індивідуалізація повинна базуватися на грунті визнання пріоритету соціяльних умов у формуванні індивідуальної психіки, й через це повинна втратити ідеалістичний характер, бо ідеалістичний характер вив-

чення читача полягає у визнанні пасивности, але не активности впливу суспільного оточення на індивідуальну психіку читача. З такою „поправкою“ ми можемо в багатьох випадках скористуватися чималим досвідом робітників в галузі „бібліологічної психології.“

Висування на перший план індивідуалізації дослідження та аналізи його наслідків не заперечує потреби й у груповому вивченні читачів. Той розрив у методології вивчення читача між вивченням індивідуального та групового читача, що помічається в сучасній радянській бібліотечній літературі, викликаний, на нашу думку, зайвою боязкостю що до теорії „бібліологічної психології“ та впливу „рубакінщини“ на бібліотекарів. Вивчення групового читача є сурогатом справжнього наукового вивчення читача й має за свою причину малу розробленість теорії марксівської психології. Вивчення індивідуального читача, при умові додержання згаданої вище „поправки“, не заперечує принциповим твердженням марксівської психології.

Безперечно, вивчення самого лише індивідуального читача не може дати матеріялу для бібліотечної практики. Бібліотечна практика знає, й впродовж існування класового суспільства знатиме, лише читачівські групи. Але встановлення таких повинна попереджати робота по вивченню індивідуального читача, що на її підставі можна робити наукове угрупування читачів. Сучасні поділи читачів на групи побудовані на випадкових, не завжди наукових підвалинах. Дослідження індивідуального читача з дальшим обробленням матеріялів цього дослідження складатиме наукову базу для встановлення цілком обгрунтованого наукового поділу читачів на групи.

Індивідуалізація дослідження не є альфою й омегою роботи по вивченню читача. Хиба теорії „бібліологічної психології“ як раз в тому, що для неї рамки дослідження обмежуються індивідуальною психікою читача. Індиві-

дуальний читач є одіозною, але не характерною постаттю, він набуває соціяльне своє обличчя лише в колективі, лише в певному соціяльному оточенні. В роботі кабінету індивідуалізація дослідження повинна бути початковим, але не останнім етапом дослідження. Весь процес дослідження читача розподіляється на три стадії, що з них індивідуальний характер дослідження становить лише першу стадію.

Перша стадія процесу дослідження читача—дослідження індивідуальних читачів—є підготовчою. Вона повинна дати матеріял для дальших стадій дослідження, що позбавляють читача конкретного обличчя й розглядають його, як конгломерат властивих йому ознак.

Другою стадією у процесі дослідження є типізація читачів по окремих ознаках та дослідження ролі цих ознак в процесі засвоєння книжки. Наприклад, можна досліджувати значіння відповідного інтелектуального розвитку в процесі засвоєння творів красного письменства або вплив досвіду читання невидющої людини (на спеціяльних книжках) на той-же самий процес. Але ця типізація та встановлення певної залежности між окремими ознаками читача та коефіцієнтом засвоєння книжки може мати лише умовне й допомічне значіння, бо рішення проблеми читача є увязка між собою всіх його ознак та встановлення координованого з ними коефіцієнту засвоєння книжки. Й справді, роля окремих ознак в процесі засвоєння книжки не є однаковою, навіть, де-які з них дадуть негативний коефіцієнт, тому дійсна психограма засвоєння уявлятиме з себе криву з точок, що одкладені на осі абциси та поєднані між собою. Така крива може бути встановлена лише в наслідку аналізи під час третьої стадії процесу досліджень читача.

Ця стадія є класифікацією читачів по групах, за сукупностю найбільш важливих ознак. Шляхом порівняння індивідуальних кривих засвоєння окремі читачі сполу-

чуються у групи, й ця класифікація становить собою методологічну засаду бібліотечної роботи, роботи з книжкою взагалі.

Ми не накреслюємо тут можливих методів цієї класифікації, бо вважаємо, що практичне здійснення цієї стадії процесу дослідження читача мусить попередити величезна робота над розробкою детальної науково обгрунтованої системи такої класифікації.

VI.

На грунті детальної аналізи частин комплексу „книжка—читач" створюється розуміння й самого комплексу в цілому. Навіть більше того, в процесі дослідження цілого комплексу виявлятимуться відмінні риси обох його частин, виявлятиметься природа конфлікту між психікою читача та змістом і формою книжки, що про нього ми згадували вище, кажучи про діялектичний характер процесу читання та засвоєння книжки. Ці риси даватимуть змогу розуміти синтез ознак обох частин комплексу в їх сполученні.

Коли окремі частини комплексу під час їх аналізи з'ясовують собою окремі етапи діялектичного процесу читання та засвоєння книжки, дослідження комплексу в цілому є дослідження й усього цього процесу, особливо в частині критичного засвоєння думок книжки та приєднання їх до попереднього ідеологічного напластування. Тому матеріял дослідження частин комплексу не є остаточним і вимагає дослідження в сукупності, тоб-то є в методологічному відношенні напівфабрикатом для остаточних, погоджених між собою, систематизованих висновків.

Матеріял початкового дослідження окремих частин комплексу, книжки й читача, що його матиме кабінет, проходитиме, таким чином, два послідовних етапи своєї остаточної обробки:

а) стадію відокремленої аналізи кожної частини комплексу з розподілом на ознаки цих частин, дослідження цих ознак та їх типізацію;

b) стадію синтезу й методологічного сполучення частин та ознак цих частин, класифікацію їх по суцільности, виправлення кривих дослідження ознак кожної частини комплексу за найбільш характерними ознаками й встановлення теоретичних висновків, які можуть бути за підвалини для практичного використання досягнень кабінету.

В попередніх двох розділах накреслено досить докладно методи дослідження, що властиві першій стадії роботи всього кабінету, що в відношенні окремих частин комплексу знову поділяються на окремі стадії цієї допомічної роботи. Перша стадія роботи кабінету не виходить по-за межі дослідження лише частин комплексу, а тому є підготовчим ступенем до роботи всього кабінету в цілому. Друга-ж стадія, синтезуючи зібраний під час першої стадії дослідження матеріял, дає грунт для принципових висновків та на їх підставі практичних, можливо навіть, й рецептурних стандартизованих порад.

Методи роботи кабінету в другій його стадії ще майже не розроблені і це повинно стати об'єктом довгої напруженої і грунтовної роботи робітників кабінету. В цій книжці це взяло-б занадто багато місця і вийшло-б по-за межі її завдання — накреслити принципово - методологічні шляхи для найближчої роботи кабінету вивчення книжки й читача.

План цієї книжки передбачав також і вміщення в ній нарису практичних завдань кабінету на найближчий час та розроблення методики попередньої перевірки рукописів популярної літератури в робітниче-селянській авдиторії, але небажання і неможливість, з матеріяльних міркувань, збільшувати розмір книжки примушують нас перенести той матеріял на сторінки „Бібліологічних Вістей,"

органу Українського Науково-Дослідчого Інституту Книгознавства.

Інститут вважає безперечним, що викладені в цій книжці принципові положення є занадто схематичними й вимагають більшого обгрунтування, але вважає також, що за для того, аби почати роботу в справі вивчення книжки та читача, вони придатні. Інститут звертається до всіх книгознавців і робітників книжкової справи з проханням допомогти в організації та налагодженні роботи кабінету, шляхом надсилання матеріялів, своїх зауважень що до змісту й методів роботи та встановлення постійного органічного звязку з кабінетом, що дасть змогу створити мережу співробітників-кореспондентів Кабінету й надати цим його роботі масового характеру.

Адреса Кабінету: м. Київ, Пушкинська 8, пом. 8. Український Науково-Дослідчий Інститут Книгознавства.

RÉSUMÉ.

Ce livre indique les principes de l'organisation de la méthode du travail du Cabinet de l'étude du livre et du lecteur à l'Institut Scientifique de Bibliologie à l'Ukraine

Sommaire des chapitres séparés de ce livre est le suivant:

1) Dans l'étude du problème de lecture il n'existe encore aucun système théorique bien fixé. La théorie de „la psychologie bibliologique" du N. Roubakine a une grande importance pratique, mais théoriquement elle est fausse, parce qu'elle est fondée sur l'idéalisme. On ne peut étudier le lecteur qu'en se basant sur la psychologie marcsiste, qui prévoit la priorité de l'idéologie sociale (de classes, de groupes) sur l'idéologie individuelle.

2) La tâche du Cabinet consiste dans l'étude de tout un complexe: „livre—lecteur", comme une certaine combinaison de phénomènes sociaux. L'analyse donnée des parties séparées de tout le complexe n'est qu'une méthode auxiliaire et non le but de l'étude Le travail de ce Cabinet doit donner pour résultat une base pour l'utilisation du livre, comme objet d'usage des masses et des individus. La mathière du travail du Cabinet consiste dans l'étude et l'analyse critique des matériaux littéraires, ainsi que des matériaux de la pratique bibliologique du moment actuel et de l'investigation spéciale. Se travail du Cabinet doit avoir un caractère sociale au large avec la mise en cause de toutes les forces scientifiques dans la branche de bibliologie.

3) L'appareil du Cabinet se compose d'employés du Cabinet lui—même, de leurs collaborateurs scientifiques et de correspondents, et d'organisations, spéciales p ur les investigations aux établissements et dans les villages.

4) Ce paragraphe trace des méthodes de l'étude du livre. Ce qui est le plus important dans un livre c'est son sujet, car c'est le sujet du livre qui agit sur les facultés psychiques du lecteur. Toutes les autres qualités du livre sont secondaires. L'étude d'un livre peut avoir pour résultat l'introduction de quelques corrections dans l'ouvrage de l'auteur, aussi bien que dans celui des éditeurs, dans le but de l'amélioration du sujet et de la forme de ce livre; l'obtention d'un stimulant pour les maîtres de l'art graphique dans leurs recherches d'une synthèse de la forme et du sujet de leurs œuvres, et l'étude détaillée de la question traitant l'établissement du livre—modéle (standard), comme objet d'usage des masses.

5) Le lecteur du livre se trouve dans un certain conflit avec le sujet et la forme du livre. Ce conflit est un procès dialectique de lecture et d'assimilation du livre. En étudiant le lecteur on doit se rappeler de sa différenciation, qui peut être établie à l'aide d'analyse de ses qualités statiques et dynamiques. La differance entre les qualités statiques et les qualités dynamiques existe seulement dans le temps de leurs changements. L'étude du lecteur doit être individualisée, tout en se fondant sur le principe de la priorité de l'idéologie sociale sur l'idéologie individuelle. L'étude du lecteur a pour résultat l'établissement d'une base scientifique pour le classement des lecteurs, comme objets de leur travail avec le livre, en groupes déterminés.

6) L'investigation de tout le complexe „livre—lecteur" est une investigation du procès dialectique de lecture et d'assimilation du livre. La méthodologie de cette inve-

st'gation ne peut être élaborée qu'en résultat de l'élaboration des matériaux inductifs, dont la collection est considérée par le Cabinet comme sa tâche immédiate. L'Institut de Bibliologie adresse une prière à tous les spécialistes en fait de bibliologie de prendre part dans la délibération sur les principes des méthodes de son travail.

L'adresse du Cabinet: Ukraine, Kyïw, rue Pouchkinska 8, log. 8.

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДЧОГО ІНСТИТУТУ КНИГОЗНАВСТВА.

1. Ковалевський, Юр.—1919. Бібліографія й Український Бібліографічний Інститут. К. (Гол. Кн. Палата). 16 стор. 10 коп.
2. Головна Книжна Палата. — 1919. Справоздання Головної Палати в м. Київі. К. (Вид. Нац. Б-ки в м. Київі). 12 стор.
3. Меженко-Іванов, Ю. — 1919. Міжнародня децимальна бібліографічна класифікація. К. (Гол. Кн. Палата). 91 стор. 20 коп.
4. Ковалевський, Юр. — 1923. Правила карткографії. К. („Село-Книга"). 72 стор. 45 коп.
5. Маслов, С. І. — 1924. Друкарство на Україні XVI—XVIII ст. К. 30 стор. 50 коп.
6. Попов, П. М. — 1924. Початки друкарства у слов'ян. К. 39 стор. 60 коп.
7. Барвінок, В. І. — 1924. Загальний огляд стародруків Київ. бібліотек. К. 20 стор. 30 коп.
8. Щербаківський, Д. М.—1924. Золотарська оправа книжки на Україні в XVI-XIX в.в. 15 стор. 25 коп.
9. Маслова, О. М.—1925. Рукописна книга. К. (ДВУ). 120 стор. 85 коп.
10. Маслов, С. І.—1925. Каталог ювил. виставки україн. друкар. К. (ДВУ) 50 стор. 75 коп.
11. Попов, П. М.—1925. Друкарство в Європі. К. (ДВУ). 76 стор. 50 коп.
12. Балика, Д.—1925. Бібліотека в минулому. К. (ДВУ). 108 стор. 80 коп.
13. Маслов, С. І.—1925. Україн. друк. книга. XVI-XVIII в.в. К. (ДВУ). 80 стор. 55 коп.
14. Рихлік, Є. — 1925. Друкарська техніка. К. (ДВУ). 92 стор. 60 коп.
15. Куфаєв, М. М.—1925. Книга як поняття... К. 24 стор. 50 коп.
16. Рулін, П. І.—1925. „Ukraïniса" по рос. часописях. К. 9 стор.
17. Маслов, С. І.—1925. Комітет для опису стародруків. К. 4 ст.
18. Боровий, С. Я.—Нариси з історії євр. книги на Україні І. К. 14 стор. 30 коп.
19. Биківський, Л. Ю.—1925. Бібліотечна справа в Чехословаччині. К. 13 стор. 30 коп.
20. Романовський, В. О.—1925. Іван Федорович, його життя та діяльність. К. [4]+55 стор. (Розійшлось).
21. Клименко, П. В. — Графіка шрифту Острозької Біблії. К. 24 стор. 30 коп.
22. Маслов, С. І.—1925. Етюди з історії стародруків. I-VIII. К. 84 стор. 60 коп.
23. Макаренко, М. О.—1925. Орнаментація української книги XVI-XVII вв. 70 стор. 60 коп.
24. Попов, П. — 1926. Матеріяли до словника українських граверів. К. 142 стор. 1 крб. 50 коп.
25 Ігнатієнко, В. — 1926. Українська преса (1816-1923 рр.) К. (ДВУ). 80 стор. 50 коп.
26. Щербаківський, Д. — 1926. Оправи книжок київських золотарів XVII-XVIII ст. К. 1926.
27. Курінний, П.—1926. Лаврські інтролігатори XVII-XVIII ст.
28. Іванушкин, В.—1926. Проблема читачівства та її вивчення. К. 32 стор. 30 коп.
29. „Бібліологічні Вісті"—1923, ч. 1, К., 39 стор. (Розійшлось).
30. „ „ 1923, ч. 2, К., 43 стор. (Розійшлось).
31. „ „ 1923, ч. 3, К., 32 стор. 35 коп.
32. „ „ 1923, ч. 4, К., 62 стор. 1 крб.
33. „ „ 1924, ч. 1-3, К., 182 стор. 3 крб.
34. „ „ 1925, ч. 1-2, К., 192 стор. 3 крб. 35 коп.
35. „Труди УНІК'у" Том І: „Українська книга XVI-XVIII ст." (Друкується).